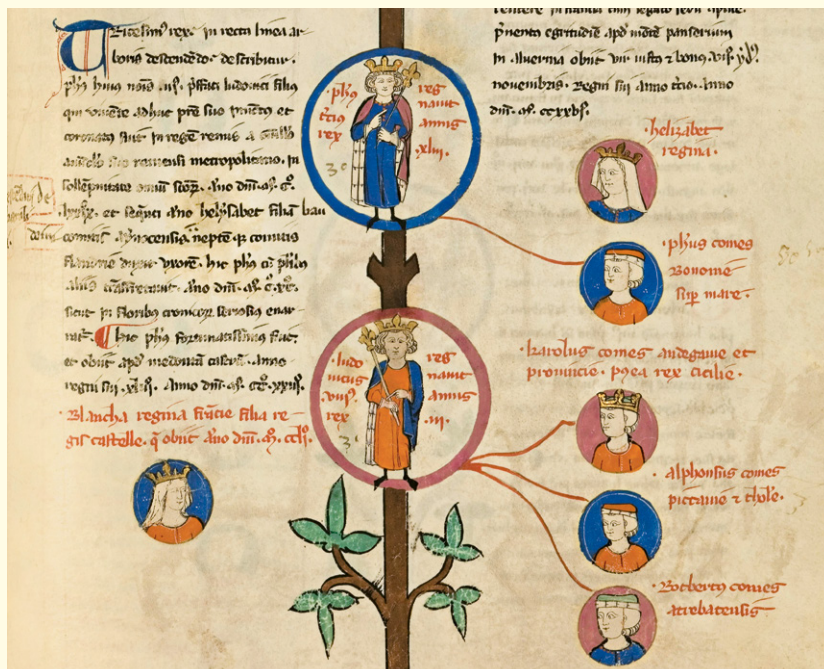

BERNARD GUENÉE

JAK SE PSALY DĚJINY VE 13. STOLETÍ Primat a Román o králích

Jak se psaly dějiny ve 13. století

Primat a Román o kráľích

Bernard Guenée

K vydání připravil Jean-Marie Moeglin

Na obálce Genealogický strom francouzských králů (detail).

Recueil d'œuvres de Bernard Gui, Bibliothèque municipale de Toulouse, Ms 450, fol. 191r.

Z francouzského originálu *Comment on écrit l'histoire au XIIIe siècle. Primat et le Roman des roys*, vydaného nakladatelstvím CNRS v roce 2016,

přeložila Věra Soukupová

Doslov Martin Nejedlý

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2020

Edici Mediévistika řídí Martin Nejedlý

Redakce Anna Kudrnová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

Bernard Guenée, *Comment on écrit l'histoire au XIIIe siècle. Primat et le Roman des roys*

© CNRS editions, 2016

© Univerzita Karlova, 2020

Translation © Věra Soukupová, 2020

Afterword © Martin Nejedlý, 2020

ISBN 978-80-246-4025-9

ISBN 978-80-246-4182-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva (Jean-Marie Moeglin).....	7
Úvod.....	13
Kapitola I Primat a jeho doba.....	29
Kapitola II Kompilace	55
Kapitola III Překlad	77
Kapitola IV Psaní dějin	88
Kapitola V Francouzské království.....	103
Kapitola VI Králové a královny Francie	141
Kapitola VII Král a francouzští baroni	182
Bibliografie	219
Doslov k českému vydání (Martin Nejedlý)	226
Rejstřík.....	234

Předmluva

Bernard Guenée zemřel v sobotu 25. září 2010, několik dní poté, co utrpěl mozkovou mrtvici. Právě v této době se chystal k finální úpravě své poslední práce. Čtenářům se tak dostává do rukou kniha nedokončená. Je to kniha, kterou Bernard Guenée zamýšlel napsat už velmi dávno a která měla završit jeho historickou práci, započatou před padesáti lety.

Dizertace *Tribunaux et gens de justice dans le bailliage de Senlis à la fin du Moyen Âge, vers 1380 - vers 1550* (Soudy a zástupci justice v okrsku Senlis v pozdním středověku, 1380–1550), kterou Bernard Guenée obhájil v roce 1962 a o rok později byla publikována v nakladatelství Belles Lettres, znamenala předěl. Ukázal v ní, že čistě popisná analýza soudních institucí, jíž se do omrzení věnovala starší historiografie, ve skutečnosti přehlížela to zásadní; fungování institucí totiž nelze pochopit bez sociálního kontextu. Ve středověku se nevytvořila soudní mašinérie pod dohledem vyšší politické moci, jejíž prioritou by bylo učinit z justice nástroj své vlády. Ve skutečnosti určovali pravidla hry sami vykonavatelé soudní moci. Podobu soudních institucí tak utvářela společnost sama, to ona definovala jejich fungování i vývoj.

O necelých deset let později, v roce 1971, Bernard Guenée publikoval další dílo, nyní ve slavné řadě Nouvelle Clio: *L'Occident aux XIVe-XVe siècles. Les États (Západní svět ve 14. a 15. století. Státy)*. Bez přehánění můžeme říci, že tato kniha, jež se dočkala šesti vydání a byla přeložena do řady cizích jazyků, ve Francii hluboce proměnila, či přímo znovuvzkřísila politické dějiny, jež se zdály být uzavřenou kapitolou. Bernard Guenée usadil na troskách událostních dějin a dějin institucí vznik státu coby dalekosáhlý proces redefinování mocenských struktur uvnitř společnosti. Jednalo se podle něj o zásadní otázku pro všechny sociální kategorie. Do popředí umístil dialog, který se začal odvíjet mezi vládnoucími činiteli a poddanými. Důraz přitom kladl na obrovské úsi-

lí, doprovázející vznik státu, legitimizovat a ideologicky podepřít jeho existenci, přesvědčit o tom poddané, a dokonce jimi pomocí propagandy manipulovat. Tajemství úspěšného zformování a soudržnosti státu nespočívalo ani tak v síle jeho vojska či výkonnosti správního aparátu, jako spíše ve schopnosti legitimizovat svou existenci. A právě tato otázka volala po dalším studiu.

Bernard Guenée byl přesvědčen, že dějiny, či spíše zacházení s dějinami a minulostí, byly jedním z hlavních prostředků legitimizace moci, možná dokonce tím klíčovým. Výsledkem takto orientovaného výzkumu byla v roce 1980 kniha *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval* (*Historie a historická kultura v západním světě ve středověku*). Bernard Guenée se ovšem nespokojil s tím, že v ní osvětlil politické využívání a zneužívání historie. V tom nejširším měřítku prozkoumal způsob psaní dějin ve středověku – to, co sám nazýval „prací historika“. Jaké prameny měl středověký historik k dispozici? Jakou formou a v jaké míře je opsal a seřadil, zkombinoval a pozměnil, doplnil či proložil jinými prameny? Guenée v této práci zásadním způsobem přiblížil práci středověkých kompilátorů, kteří po pravdě řečeno stáli za největší částí středověké historiografické produkce. Na rozdíl od svých předchůdců však Guenée ukázal, že za pomoci této metody vytvářeli nová díla, v nichž ani jediný řádek nevyzněl stejně jako v původním textu. Zároveň zdůraznil, že skutečným měřítkem vlivu toho kterého díla je jeho rukopisné rozšíření.

Poté, co Bernard Guenée publikoval v monografické podobě svou dizertační práci a následně dvě velké novátorské syntézy, se v osmdesátých letech věnoval úzeji zaměřenému výzkumu. V těchto knihách, svým způsobem esejích ve vznešeném smyslu slova, se vydával směrem, který vytyčil již ve zmíněných dvou syntézách, a současně otevíral cesty další. Nyní se také vyjadřoval v kratších formátech. Ti, kdo Bernarda Gueného znali, vědí, že si vždy živě uvědomoval omezenost času, který je mu vyměřen. Především však menší rozsah knih odpovídal posunu v jeho badatelském zájmu. V díle *L'Occident aux XIVe-XVe siècles* se zaměřil na struktury, v *Histoire et culture historique* obdobně studoval psaní dějin ze strukturního hlediska. Nyní ho zajímaly interakce mezi strukturami a konkrétními osudy lidí se všemi nevyváženostmi a zvláštnostmi, interakce mezi strukturami a událostmi pojímanými jako „náhody dějin“, jimiž mohly být například vraždy nebo záchvaty šílenství. Tento svůj zájem zaměřil na jedno období – vládu Karla VI., během níž ona „náhodnost“ dějin zcela mimořádným způsobem otestovala funkčnost struktur.

V roce 1987 vyšla kniha *Entre l'Église et l'État. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Âge (Mezi státem a církví. Čtyři životy francouzských prelátů na konci středověku)*. Na základě monografického studia čtyř středověkých historiků Bernard Guenée ukázal na institucionální a ideovou symbiózu, která úzce propojovala stát a církev, a osvětlil přitom její konkrétní formy v závislosti na osobnosti aktérů. V roce 1992 vyšlo dílo *Un meurtre, une société. L'assassinat du duc d'Orléans 23 novembre 1407 (Jeden zločin, jedna společnost. Vražda vévody orleánského 23. listopadu 1407)*. Guenée zde provedl rentgenové vyšetření jedné výjimečné události a ukázal, jak hluboce otrásla politickými strukturami. Již v osmdesátých letech Guenée pracoval na knize, která vyšla mnohem později, až v roce 2004: *La folie de Charles VI, roi bien-aimé (Šílenství Karla VI., milovaného krále)*. Ukázal v ní, že vláda šíleného krále, jehož nemoc byla považována za důsledek hříchů jeho poddaných a pokání za ně, umožnila upevnit symbiózu mezi posvátnou královskou mocí, královským náboženstvím a moderním státem, jež nebyla ničím samozřejmým. O dva roky dříve, v roce 2002, Bernard Guenée publikoval *L'opinion publique à la fin du Moyen Âge d'après la Chronique de Charles VI du Religieux de Saint-Denis (Veřejné mínění na konci středověku podle Kroniky Karla VI. od mnicha ze Saint-Denis)*. Navázal zde na zásadní studie, které tomuto historikovi Karla VI. věnoval již dříve ve formě článků. Představil jej jako člověka s pevně ukotvenými postoji a názory, ale současně jako jasnozřivého pozorovatele změn, které se mu na přelomu 14. a 15. století odehrávaly před očima. V roce 2008 vyšla poslední kniha Bernarda Guenéeho publikovaná za jeho života: *Du Guesclin et Froissart. La fabrication de la renommée (Du Guesclin a Froissart. Budování slávy)*. Objasnil zde, jak si vojenský vůdce Bertrand Du Guesclin na jedné straně a literární autor Jean Froissart na straně druhé cíleně budovali vlastní slávu. Současně upozornil, a za tím patrně stojí Guenéeho osobní názor, že úspěšnost díla či věhlas jeho autora nemusely být nutně odrazem jeho kvality.

Historický výzkum Bernarda Guenéeho však nebyl u konce. Jeho zájem velmi brzy probudilo historiografické dílo mnicha Primata ze Saint-Denis nazvané *Román o kráľích*, jež se později stalo součástí *Velkých francouzských kronik (Grandes chroniques de France)*. Sbíhala se v něm totiž řada otázek, které si kladl už dříve. *Velké francouzské kroniky* představovaly text, jehož historická hodnota byla a priori nulová. Byla to prostá kompilace starších textů, jež nepřinášela žádné původní a nové

sdělení. Proč tedy vznik tohoto textu iniciovaly vysoce postavené osoby? Proč bylo vyvinuto tak obrovské úsilí k jeho sepsání a proč byl po tak dlouhou dobu aktualizován? Proč tento text zaznamenal veliký úspěch a měl nesmírný vliv? Bez přehánění totiž můžeme říci, že jím nabízená verze francouzských dějin se na dlouhou dobu stala základním kamenem „národních“ dějin Francie.

V devadesátých letech Bernard Guenée věnoval *Velkým francouzským kronikám* dva zásadní články. Jeden vyšel v obsáhlém souboru *Lieux de mémoire* (Místa paměti), za jehož vznikem stál Pierre Nora. Druhý článek byl příspěvkem do knihy o slavném rukopise *Velkých francouzských kronik* iluminovaném Jeanem Fouquetem. V obou se zabýval především úspěchem *Velkých kronik* a jejich dalším osudem – tedy dobou po Primatovi. Dlouze se věnoval také jednomu z mistrů historiografické školy v Saint-Denis, kantorovi Michelu Pintonovi, jenž byl dlouho znám pod označením „mnich ze Saint-Denis“. Nakonec nezbývalo než se obrátit k historikovi, který svým *Románem o králich* položil základ saint-denické historiografické školy a stál také za jejím obrovským úspěchem, ještě dříve, než ho jeho dílo přesáhlo a pod jménem *Velké francouzské kroniky* zahájilo svůj mimořádný posmrtný život, o němž Bernard Guenée tak výtečně pojednal.

Přesně to je náplní této knihy.

Dílo mluví samo za sebe a nebylo by třeba je dlouze představovat, kdyby bohužel nezůstalo nedokončené. Je zřejmé, že publikace takové knihy je vždy ožehavá věc, neboť nelze za žádnou cenu vydat text, k němuž by se jeho autor za svého života nepřihlásil. Práce na této knize byla naštěstí ve velmi pokročilé fázi, a kdyby 19. září 2010 nevypadlo Bernardovi Guenéemu pero z rukou, její dokončení by pravděpodobně netrvalo více než několik měsíců. Je ale na místě učinit pár poznámek, které, jak doufám, umožní pochopit význam této posmrtné publikace, byť ji autor nestihl dokončit.

21. července 2010 Bernard Guenée zaslal vydavateli a svému příteli Laurentu Theisovi dokončené části knihy. Jednalo se o úvod a kapitoly I, II, V, VI a VII. V této době měl již sepsané kratičké části kapitol III a IV, které bylo po jeho smrti možno dohledat mezi jeho dokumenty. V následujících dnech, 23. a 26. července 2010, sestavil osnovu kapitol III a IV, které mu ještě zbývalo napsat. Současně připravoval přednášku, kterou měl pronést v listopadu 2010 v Praze. Ta měla být v zásadě souhrnem připravované knihy.

Text byl publikován ve stavu, v němž jej Bernard Guenée zanechal, to znamená prakticky před dokončením. Začíná poměrně dlouhým úvodem, v němž autor zasazuje vznik *Románu o králich* v roce 1275 do kontextu největšího rozmachu učené latinské kultury za vlády Filipa Smělého a současně rozvoje literatury psané ve vernakulárních jazycích. V úvodu také Bernard Guenée formuluje ústřední myšlenku knihy, k níž ovšem musel dospět až poměrně pozdě v průběhu psaní, což vysvětluje, proč si v dalších pasážích knihy v této otázce odporuje: *Román o králich* nevznikl, jak se vždycky tvrdilo, na objednávku francouzského krále, jemuž bylo dílo pouze dedikováno. Skutečným zadavatelem byl opat kláštera Saint-Denis Matouš z Vendôme, neboť *Román o králich* zrcadlí právě a především představy pěstované v Saint-Denis.

První dvě kapitoly nazvané „Primat a jeho doba“ a „Kompilace“ Bernard Guenée zcela dokončil a opatřil poznámkami. Přibližují autora a jeho text coby historickou kompilaci vycházející z velkého množství pramenů.

Záměrem Bernarda Guenéeho v kapitole III bylo analyzovat Primatovu překladatelskou práci. Chtěl ukázat, že na rozdíl od svých předchůdců ve 13. století, kteří v tomto směru pouze udělali první krůčky, Primat dokázal zaujmout vůči překládaným pramenům odstup a vložit do textu vlastní myšlenky, takže vzniklo dílo zcela původní. V kapitole IV Guenée mínil studovat způsob, jakým Primat uspořádal a vystavěl své historické dílo. Z kapitol III a IV bohužel vznikly pouze zlomky. Rozhodli jsme se publikovat pouze ty části, které byly téměř či úplně dokončené a nepochybně by byly zařazeny do konečné autorské verze.

Kapitoly V („Francouzské království“), VI („Králové a královny Francie“) a VII („Král a francouzští baroni“) byly opět úplně dokončeny, ačkoli poznámky pro některé části se dochovaly pouze v rukopisné podobě. Tyto tři kapitoly představují obdivuhodně promyšlenou analýzu obsahu Primatova díla a odpovídají třem základním kamenům jeho představy o minulosti Francouzského království. Bernard Guenée zde uplatnil metodu, kterou často použil ve svých dřívějších pracích. Stopoval slova a jejich význam, což mu umožnilo zřetelně odhalit mimořádnou koherentnost Primatova lexikálního systému. Primat nikdy nepoužil slovo náhodně; vždy mělo přesný smysl. A právě prostřednictvím tohoto lexikálního systému formuloval své představy o dějinách Francie a francouzských králů. Primat promítal do minulosti obraz Francouzského království, jež považoval za hodné následování ve své době. Jeho

historická práce zahrnovala snahu ovlivňovat přítomnost i budoucnost. Nehodlal jednoduše podkuřovat francouzským králům a vynášet je do nebes. Ještě méně ho lze považovat za nádeníka a kompilátora, jimiž historikové v minulých staletích tolik opovrhovali. Byl to naopak velký historik, náš kolega, jak s oblibou a humorem sobě vlastním říkal Bernard Guenée.

Autor plánoval opatřit knihu závěrem; bohužel jej nestihl před smrtí sepsat, a proto nemohl být do této publikace zařazen. Podle dochovaných poznámek by v něm Bernard Guenée poukázal na to, že *Román o králich* se stal skutečným úspěchem. Byl opisován, vznikla jeho pokračování a po dlouhou dobu byl vnímán jako téměř oficiální verze dějin Francie a francouzských králů. Na druhou stranu však Primatovy myšlenky postupně přestaly být srozumitelné a smysl jeho díla se pozměnil.

Rozhodnutí vydat posmrtně tuto knihu, s níž plně souhlasila i manželka Bernarda Guenéeho Simonne, nemůže být chápáno jako pocta velikánovi, jenž odešel, byť i to by bylo zcela legitimní. Bernard Guenée by si to nepřál. Důvodem je jednoduše fakt, že tato kniha, přestože její autor neměl možnost provést poslední revizi, konečně umožňuje porozumět *Románu o králich*, dílu, jež mělo nesmírný význam pro dějiny francouzské historiografie, pro francouzská „místa paměti“ i pro francouzské dějiny jako takové.

Jean-Marie Moeglin

Úvod

Dne 25. srpna 1270 zemřel v Tunisu Ludvík IX. – tehdy ještě nebyl Ludvíkem Svatým. Jeho syn Filip III. se v pětadvaceti letech stal králem. Mezi lety 1270 a 1272 sepsal dominikán Tomáš Akvinský, který se před několika měsíci vrátil do Paříže, aby zde vyučoval, nesmírně důležitou druhou část své latinské *Teologické sumy* a započal část třetí. Kolem roku 1275 Primat, mnich v Saint-Denis, dokončil francouzsky psané dějiny Francie s názvem *Román o králích* (*Roman des roys*). Mezi lety 1275 a 1280 mistr Jean de Meun pod záminkou, že sepíše pokračování *Románu o růži* (*Roman de la Rose*), kurtoazní básně ve francouzštině, kterou před čtyřiceti lety složil Guillaume de Lorris, zkomponoval osmnáct tisíc veršů, jež byly ve skutečnosti sumou vědění té doby. V březnu 1280 dominikán Vavřinec, králův zpovědník, dokončil francouzsky psaný obsáhlý traktát o morálce, známý pod jménem *Královská suma* (*Somme le roi*). Dne 27. září 1283 Filip z Beaumanoir, který nejméně čtyři roky zastával funkci královského soudce (*bailli*) v hrabství Clermont-en-Beauvaisis a který následně udělal skvělou kariéru v královských službách, dopsal objemné dílo, v němž v sedmdesáti kapitolách francouzsky vyložil *Právní zásady v Beauvaisis* (*Coutumes de Beauvaisis*). Dne 5. října 1285 zemřel Filip III.

Právní zásady v Beauvaisis byly dílem příliš učeným, ojedinělým a osobním. Juristé ve 14. a 15. století spíše potřebovali příručky, které by se daly snáze využít v jejich vlastním úřadě. Tento mistrovský kus Filipa z Beaumanoir tedy nezaznamenal velký úspěch. Dochoval se pouze v jedenácti rukopisech.¹ Zato *Královská suma* se ve 14. a 15. století dočkala velké obliby. V současnosti je evidováno více než devadesát rukopisů.²

¹ Philippe de Beaumanoir: *Coutumes de Beauvaisis*, ed. Amédée Salmon, Paris 1899–1900, s. xiii.

² *La Somme le roi, par frère Laurent*, ed. Edith Brayer – Anne-Françoise Leurquin-Labie, Paris 2008, s. 23.

Ještě větší úspěch zaznamenaly se sto šesti rukopisy *Velké francouzské kroniky* (*Grandes chroniques de France*), jejichž první část tvoří právě *Román o králich*.³ Primatovo dílo zůstalo až do začátku 16. století jedním ze základů historického povědomí Francouzů. Také *Román o růži* byl až do konce 15. století jedním z nejčastěji opisovaných textů. Dnes je dochovaný ve více než třech stovkách rukopisů.⁴ A co se týče *Teologické sumy*, význam tohoto díla *Doctora communis* pro pařížskou univerzitu, dominikánský řád i celé křesťanstvo ve 14. a 15. století i později je všeobecně znám. Během vlády Filipa III. vznikly zásadní texty, které po dvě století hluboce poznamenaly francouzskou kulturu v mnoha oblastech. Klidně můžeme mluvit o slavných patnácti letech.

Toto konstatování kontrastuje s pověstí, kterou o Filipovi III. a jeho vládě vytvořila historiografie. Vláda Ludvíka Svatého trvala čtyřicet čtyři let. Byla dlouhá a slavná. Vláda Filipa IV. Sličného trvala dvacet devět let. Byla dlouhá a významná. Díky ní vznikla zcela nová Francie. V porovnání s vládou jeho otce a pak i s vládou jeho syna „se vláda Filipa III. Smělého jeví poněkud nicotně“.⁵ A vysvětlení nebylo třeba dlouze hledat. Filip III. byl „mužem bez významu“.⁶ Tento soud o něm roku 1901 vyslovil Charles-Victor Langlois, který v roce 1887 vydal o vládě Filipa III. klíčovou publikaci. V roce 1901 ji shrnul tak, že poukázal na všechny neúspěchy tohoto „málo vzdělaného“ krále, jemuž chyběla „prozíravost a energie“. Počet studií o vládě Ludvíka Svatého a Filipa Sličného od roku 1887 strmě vzrostl, avšak Charles-Victor Langlois je autorem jediné, která vznikla o vládě Filipa III.

Všichni se shodují na jednom dominantním rysu Filipovy osobnosti. Byl „velmi zbožný“, napsal Charles-Victor Langlois. Nejsem si jist, že v očích historika písícího na konci 19. století to byla velká ctnost. Každopádně pro historika z konce 13. století bylo té zbožnosti na jednoho krále až moc. A přitom byl tento historik, Vilém z Nangisu, mnichem v Saint-Denis. Stěžoval si však, že Filip „vede lépe život mnicha než život rytíře“. Jeho zbožnost měla dva důsledky. Filip III. požádal svého zpovědníka bratra Vavřince, aby vytvořil „sbírku náboženských naučení pro

³ Bernard Guenée: *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris 1980, s. 230.

⁴ Grégoire de Tours: *Decem libri historiarum*, in: *Monumenta Germaniae Historica - Scriptores rerum Merovingicarum*, I, ed. Bruno Krusch - Wilhelm Levison, Hannover 1951, s. 1309-1310.

⁵ Louis Halphen: *L'essor de l'Europe (XIe-XIIIe siècles)*, 3. vyd., Paris 1948, s. 535.

⁶ Charles-Victor Langlois: *Saint Louis, Philippe le Bel. Les derniers Capétiens directs (1226-1328)*, Paris 1901, s. 103.

každého člověka, zvláště však pro laiky žijící v tomto království“.⁷ Jemu tedy vděčíme za *Královskou sumu*, jež se stala opravdovým bestsellerem.

Zbožný Filip III. také obdivoval svého otce a usiloval kráčet v jeho stopách. Ve skutečnosti byl tento „král bez významu“ hrdým nástupcem Ludvíka Svatého. Louis Halphen v roce 1932 uznal, že navzdory různým zklamáním král dokázal zlepšit chod královské administrativy a skrze sňatky či drobné zábery zvětšit královskou doménu a království jako celek, nebo k tomu alespoň učinit zásadní kroky. Dařilo se mu uskutečňovat tutéž politiku, jakou prosazoval již jeho otec a další kapetovští předchůdci. V porovnání s převraty vlády Filipa Sličného představuje panování Filipa Smělého období poklidného utvrzování odkazu minulých let. Právě i díky vývoji v sekulární oblasti měla díla, jež dozrála během těchto slavných patnácti let, tak silný vliv v následujících dvou staletích.

Opatství Saint-Denis-en-France nebylo založeno králem Dagobertem. Ale Dagobert stál na počátku jeho sepětí s Francouzským královstvím. Bohatě je nadal a nechal se tam pochovat. Když Kapetovci učinili z Paříže centrum své moci, nedaleké Saint-Denis se stalo „královským pohřebišťem“.⁸ Od počátku zde fungovalo skriptorium, v němž se psaly či opisovaly knihy nezbytné pro uvážlivou správu opatství, provozování liturgie a šíření křesťanské nauky. Na rozdíl od jiných opatství, kde historii opomíjeli, se v Saint-Denis v souladu s výzvami Bible o minulost světa zajímali. Z funkce královské nekropole pak současně vyplývala povinnost uchovávat vzpomínku na francouzské krále.

Původně se v Saint-Denis především shromažďovala díla sepsaná v jiných klášterech, například ve Fleury-sur-Loire, kde kolem roku tisíc působili skvělí historikové. Ovšem v první polovině 12. století si díky pobídkám velkého opata Sugera Saint-Denis už nechtělo vystačit pouze s obohacováním své knihovny. Tamní mnichové se sami pustili do sepisování dějin francouzských králů a království. Činili tak dvěma způsoby. Na základě textů, které měli k dispozici, zpracovávali a přepracovávali dávné dějiny království. Současně po smrti každého krále některý z mnichů sepsal dějiny jeho právě završené vlády (Suger například vytvořil *Život krále Ludvíka Tlustého – Vita Ludovici Grossi regis*). A toto vyprávění se pak připojilo k postupně vznikajícímu dílu. Díky práci historiků v Saint-Denis tak byly dějiny Francie průběžně aktualizovány. Svědčí

⁷ *La Somme le roi*, s. 20.

⁸ Alain Erlande-Brandenburg: *Le roi est mort: Étude sur les funérailles, les sépultures et les tombeaux des rois de France jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Genève 1975.

o tom několik dochovaných rukopisů z různých období. Například kolem poloviny 13. století, za vlády Ludvíka IX., vzniklo skvělé latinské sepsání dějin Francie od počátku až do smrti Filipa Augusta. Jedná se o rukopis uložený ve Francouzské národní knihovně pod signaturou 5925 (BNF, lat. 5925).⁹

Na pařížské univerzitě se historie nevyučovala. Přesto měl rozvoj univerzity klíčový význam pro celkový rozkvět latinské písemné kultury a pro vzdělávání mnichů v Saint-Denis obzvlášť. Již v 11. století fungovala při katedrále Notre-Dame poměrně významná škola. Ve 12. století vznikly na levém břehu Seiny klášterní školy u svaté Jenovéfy a u svatého Viktora. Od druhé poloviny 12. století se tedy v Paříži vyučovaly jak základní předměty literárního *trivium* (gramatika, rétorika, dialektika) a vědeckého *quadrivium* (aritmetika, geometrie, astronomie, hudba), tak i předměty specializovanější, jako byla medicína a kanonické právo, zcela nezbytné pro řízení onoho velikého organismu, jímž byla církev. Královskou disciplínou byla ovšem teologie, které ve 13. století připadl obtížný úkol uvést tradiční učení církve v soulad s novými společenskými podmínkami i s nedávno objevenými díly Aristotelovými. V roce 1221 se pařížští učitelé a studenti, pod ochranou papežství a krále, poprvé prohlásili za „univerzitu pařížských mistrů a žáků“ („*Universitas magistrorum et scholarium Parisiensium*“). V jejím rámci postupně vznikly čtyři fakulty. Malé fakulty lékařství a kanonického práva byly velmi poklidné. Zato početnou artistickou fakultou i prestižní fakultou teologie ve druhé polovině 13. století otřásaly vážné krize. Ani ty však pařížské univerzitě nezabránily, aby byla svítilnou ozařující celý křesťanský západ.¹⁰

Aby se studenti nenechali odvést od oborů užitečnějších pro Boha a církev, zakázal v roce 1219 papež Honorius III. v Paříži výuku občanského práva. Vyhlášená katedrální škola zaměřená na právo existovala již dlouhou dobu v Orléans. V roce 1235 tam papež Řehoř IX. povolil studium římského práva. Ve druhé polovině 13. století pak tamní škola dosáhla vynikající úrovně.¹¹

Ve snaze čelit katarské herezi založil v roce 1215 Dominik de Guzmán v toulouské diecézi malou komunitu kazatelů. Tři papežské buly vyhlá-

⁹ Gabrielle Spiegel: *The Chronicle Tradition of Saint-Denis: A survey*, Brookline (Mass.) - Leyden 1978, s. 68.

¹⁰ Simonne Guenée: *Les universités françaises des origines à la révolution - notices historiques*, Paris 1982, s. 11-26.

¹¹ *Ibid.*, s. 104.

šené v letech 1216–1219 pak vytyčily obrysy řádu, jenž měl v celém křesťanském světě podpírat učení církve příkladem a kazatelskou činností. Řád bratří kazatelů, nejčastěji zvaných dominikáni, dbal především na to, aby dříve, než budou vysláni kázat, bratři získali kvalitní vzdělání. K tomu jim sloužily dominikánské konventy, jejichž vznik byl přijímán s nadšením, takže se šířily neobyčejně rychle. V Paříži byl dominikánský konvent založen už v roce 1218, a protože sídlil v ulici svatého Jakuba, říkalo se tamním bratřím jakobíni. Již brzy začali hrát velmi významnou roli v dominikánském řádu nejenom v Paříži, ale v celém Francouzském království. Už v červnu 1219 svatojakubský konvent čítal třicet bratří. Byl jedním z nich také Vincent z Beauvais? Nevíme jistě. Jisté však je, že nedlouho poté jej magistr řádu pověřil dohledem nad významným dílem – vypracováním encyklopedie určené pro ty, kdo měli v dominikánských konventech na starosti vyučování bratří. Plán na vznik tohoto *Velkého zrcadla* (*Speculum maius*) lze datovat do třicátých let 13. století. První verze vznikla v roce 1244. Avšak rozvoj vědění byl v této době natolik kvapný, že se brzy ukázalo nezbytné text přepracovat. Kolem roku 1260 byla dokončena druhá verze. Jako metoda byla použita propracovaná kompilace. Šlo o to vytvořit „knihu z knih“, z každé využít s rozmyslem zvolené pasáže a uspořádat je jiným způsobem tak, aby nová kniha splňovala požadavky na ni kladené. V redakci z roku 1260 je *Speculum maius* rozděleno do tří částí: *Speculum naturale* (*Zrcadlo přírody*), *Speculum doctrinale* (*Zrcadlo nauky*) a *Speculum historiale* (*Zrcadlo dějin*). *Speculum historiale*, jež bylo přeloženo do francouzštiny pod názvem *Miroir historial*, si kladlo za cíl zaznamenat celé dějiny světa od vyhnání Adama a Evy z ráje až po završení věků a Poslední soud.¹²

Dílo bylo dokončeno o patnáct let dříve než Primatův *Román o králích*. Přesto má Vincentovo *Speculum historiale* naprosto odlišný charakter. *Román* pochází z dílny Saint-Denis, *Zrcadlo* z dílny dominikánské. Jedno představuje sepsání národních dějin, druhé sepsání dějin světových. Oba texty nicméně vznikly stejnou metodou. Jako každé seriózní vědecké dílo té doby jsou i tyto dva skvosty kompilacemi. Se svými dvěma sty dvaceti rukopisy a překlady do vlámštiny, francouzštiny, němčiny, kastilštiny, katalánštiny a italštiny se ovšem *Speculum historiale* dočkalo podstatně většího, dalekosáhlejšího a trvalejšího úspěchu než *Román*

¹² Monique Paulmier-Foucart – Serge Lusignan – Alain Nadeau (ed.): *Vincent de Beauvais. Intentions et réceptions*, Montréal 1990.

o králích. Oba texty, *Román o králích*, a ještě spíše *Speculum historiae*, případně jeho francouzská verze *Miroir historial*, tvořily ve Francii 14. a 15. století dva základní pilíře historického vědění.

V Saint-Denis, v dominikánském řádu i na univerzitách, tam všude spěla latinská vzdělanost ke svému vrcholu. Souběžně s jejím pomalým rozkvětem probíhal v severní části Francouzského království vývoj francouzštiny (přesněji *langue d'oïl*) a písemné kultury v lidovém jazyce obecně. Již začátkem 12. století zde pěvci chodili od města k městu, od jednoho šlechtického dvora ke druhému, a zpívali o Rolandových hrdinských činech. Ve druhé polovině století už někteří truvéři vedli méně potulný život. Například Chrétien z Troyes složil většinu svých veršovaných románů, vzniklých mezi lety 1164 a 1181, na dvoře hraběte Jindřicha I. ze Champagne a jeho manželky Marie, kteří byli jeho mecenáši.

Teprve ve 13. století ovšem došlo k zásadnímu rozvoji lidového jazyka. Dosvědčují to listiny vycházející z městských či šlechtických kancelářů. Nejstarší dokument v *langue d'oïl* vznikl podle všeho v Tournai v roce 1197. V nedalekém Douai k tomu došlo v roce 1204. V prvních dvou desetiletích 13. století se začalo psát francouzsky i v Arrasu, v Saint-Quentin a Saint-Omer. První francouzsky psaná listina hraběte ze Champagne pochází z roku 1230. Od poloviny 13. století převážila v Lotrinsku, Pikardii, severní Francii a o něco později i v Burgundsku a Bretani produkce francouzských listin nad latinskými. Jedenáct dochovaných listin, které byly mezi lety 1245 a 1275 sepsány v Champagne pro pána ze Joinvillu, jsou všechny ve francouzštině. Královská kancelář zachovala věrnost latině o něco delší dobu. Nařízení vyhlášující reformu království z roku 1254 bylo napsáno latinsky. První dva dokumenty, jež byly v královské kanceláři původně sepsány francouzsky, pocházejí z let 1254 a 1259.¹³

Ve 13. století probíhalo v severní části království kulturní vření, které se projevovalo různými jazyky, v různých oblastech a na různých místech. Všechny tyto odlišnosti se však postupně zmírňovaly díky mnoha rozličným vazbám. Truvéři zpívali v *langue d'oïl*. Řada z nich přitom navštěvovala školy a naučila se latinsky. Písaři v městských a šlechtických kancelářích hovořili jazykem svého regionu, listiny nejčastěji komponovali v latině, které se naučili ve škole, a když měli vyhotovit listinu v lidovém jazyce, snažili se o obecnou formu, jež byla srozumitelná šir-

¹³ Christiane Marchello-Nizia: *La langue française aux XIVe et XVe siècles*, Paris 1997, s. 30; Serge Lusignan: *La langue des rois: le français en France et en Angleterre*, Paris 2004, s. 45-47, 53, 56-57, 62, 79.

šímu okruhu. Tento trilingvismus pro ně byl naprosto přirozený. Mistr Jean de Meun byl hrdý na svoje tradiční univerzitní vzdělání. Současně horlivě překládal z latiny. Filip z Beaumanoir mohl získat odborné právní vzdělání jedině v Orléans, a to v latině. Uplatnil je přitom v hrabství Clermont, a to ve francouzštině. Také svoje *Právní zásady v Beauvaisis* napsal francouzsky.

Vztahy mezi světskými mistry na univerzitě a žebravými řády byly mnohdy velice napjaté. V letech 1256–1261 došlo ke zklidnění. Tomáš Akvinský mohl vyučovat na teologické fakultě zcela bez obtíží.¹⁴ Mniši v Saint-Denis stále čerpali ze své bohaté kulturní tradice. Nicméně v roce 1263 vznikla v Paříži kolej svatého Denise, kde se asi desítky z nich seznámila s univerzitní vzdělaností.¹⁵ Současně někteří četli nejnovější francouzsky psaná díla, jejichž počet v této době rostl. Zkrátka nazrál čas, aby také sumy shrnující veškeré vědění své doby v nejrůznějších oblastech začaly vznikat ve francouzštině. A všechny tyto skvosty představovaly toliko rozmanité projevy jedné a téže bohaté kultury severní části Francouzského království. Tato kultura byla plodem dlouhé politické konsolidace, jež Francouzům ve druhé polovině 13. století zajistila kapetovský mír.

V 11. století měli francouzští králové jednu velikou zásluhu, totiž že přežili. Ve 12. století musel Ludvík Tlustý tvrdě bojovat s místními nevyzpytatelnými pány, aby ve své doméně mezi Paříží a Orléans získal rozhodující vliv. Jeho syn byl postavou zcela nevýraznou ve srovnání s Jindřichem II. Plantagenetem, anglickým králem a pánem nad značnou částí Francouzského království díky mnoha různým titulům, jimiž se honosil. Až Ludvíkův vnuk Filip August se na počátku své vlády v roce 1185 zmocnil Pikardie a po mnoha peripetiích nakonec nad Plantagenety zvítězil. Roku 1204 totiž získal úrodnou Normandii. A konečně jedné neděle 27. července 1214 s podporou měst porazil u Bouvines obávanou nepřátelskou koalici. Ohlas bitvy u Bouvines byl obrovský, alespoň na severu Francie.¹⁶ Ve 13. století si toho byli poddaní francouzského krále dobře vědomi. Právě u Bouvines v roce 1214 byl ukován mír, jemuž se těšili.

¹⁴ S. Guenée: *Les universités françaises*, s. 24.

¹⁵ Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, I, Oxford 1936, s. 536; Bernard Guenée: *Un roi et son historien. Vingt études sur le règne de Charles VI et la Chronique du Religieux de Saint-Denis*, Paris 1999, s. 37.

¹⁶ Georges Duby: *27 juillet 1214 - Le dimanche de Bouvines*, Paris 1973.

Tento mír spočíval na dohodě mezi králem a barony. Trval po celé 13. století. Baroni se však ocitali v čím dál slabší pozici. Vítězný král hledal oporu u měst, v jejich finančních odvodech. V královské doméně postupně vybudoval fungující správní aparát a v celém království čím dál úspěšněji prosazoval svou soudní moc.

Není pochyb, že Ludvík IX. i Filip III. svými politickými činy umožnili rozvoj kultury, která v celé své rozmanitosti čekala jen na to, až bude moci plně vykvést. Lze jim však připisovat přímou zodpovědnost za skvělá díla, jejichž vznik během své vlády mohli iniciovat? Je zřejmé, že Tomáš Akvinský, Jean de Meun ani Filip z Beaumanoir neměli s žádným z těchto dvou králů osobní kontakt. Naopak *Kniha o neřestech a ctnostech* (*Livre des vices et des vertus*), kterou sepsal králův zpovědník bratr Vavřinec, vznikla na „žádost francouzského krále Filipa“, odkud také pochází její další název *Filipína* (*Philippine*), či také *Královská suma*.¹⁷ Kdo ale podnítl Primata, aby sepsal *Román o králich*? To je otázka.

Přeskočme historická vyprávění, která ve verších a v lidovém jazyce sepsali ve druhé polovině 12. století na žádost Jindřicha II. Plantageneta v Normandii klerikové Wace a Benoît ze Saint-Maure. Přeskočme také příběhy sepsané francouzsky a v próze na počátku 13. století, v nichž rytíři Geoffroy z Villehardouinu, jenž byl maršálkem Champagne, a Robert z Clari popsali křížovou výpravu do Konstantinopole, které se osobně zúčastnili. První vyprávění o minulosti Francouzského království napsané francouzsky a v próze vzniklo dílem kleriků po bitvě u Bouvines, v posledních letech vlády Filipa Augusta.

Kolem roku 1217 začal jistý klerik, možná mnich, a možná dokonce mnich ze Saint-Germain-des-Prés, velmi dobře obeznámený s veškerou historiografickou produkcí ze Saint-Denis a stále ještě plný radosti, že král u Bouvines „pošlapal“ své nepřátele, francouzsky komponovat dějiny Francie. Jednalo se o překlad latinských kronik, které našel v knihovnách opatství Saint-Germain-des-Prés a Saint-Denis. Svůj „dosti obtížný“ úkol dokončil krátce po smrti Filipa Augusta, která nastala v roce 1223. Tento odvážný překladatel se vyznačoval skromností, jež v této době historikovi příslušela. Nesdělil nám své jméno. Jeho dílo se dochovalo ve dvou pozdějších a nedávno nalezených opisech. Jeden je uložen ve Vatikánské knihovně, druhý v knihovně v Chantilly. Proto se dnes, spíše z nouze, hovoří o anonymovi ze Chantilly-Vatikánu, či stručněji o anony-

¹⁷ *La Somme le roi*, s. 13, 21.

movi ze Chantilly.¹⁸ Krátce před rokem 1223 vznikla *Francouzská kronika králů Francie* (*Chronique française des rois de France*). Jejím autorem byl tzv. anonym z Béthune, který pocházel z hrabství Artois a nepochybně působil jako minstrel ve službách Roberta VII. z Béthune. Jelikož se jeho pán přidal na stranu anglického krále, prožíval autor bitvu u Bouvines jako porážku. Prameny, s nimiž při psaní kroniky pracoval, se z větší části značně liší od těch, které využil anonym ze Chantilly.¹⁹

Počátky francouzsky psaných dějin Francie za vlády Filipa Augusta byly důsledkem rozvoje francouzštiny a bitvy u Bouvines. Sám král na nich neměl žádnou zásluhu. Žil přítomností a o minulost se nestaral ani dost málo. V rozhodnutí anonyma ze Chantilly pustit se do namáhavé práce a přeložit erudované latinské texty do francouzštiny je třeba vidět přesvědčení, ať jeho samotného či jeho okolí, že nastal okamžik, aby slavnou minulost nyní vítězného lidu a království poznalo širší publikum. *Francouzská kronika králů Francie*, kterou složil minstrel Roberta VII. z Béthune, je zase jedním z děl iniciovaných těmi, kdo u Bouvines utrpěli porážku a cítili se ohroženi triumfující královskou mocí. Proto se tito páni snažili v rodném jazyce demonstrovat svoji identitu.²⁰

Padesát let po bitvě u Bouvines se historiografie v lidovém jazyce rozvíjela ve městech i na šlechtických dvorech v severní části Francouzského království, daleko od královského dvora. Jedním z mladších bratrů Ludvíka IX. byl Alfons, od roku 1241 hrabě z Poitiers a po smrti tchána také hrabě z Toulouse. Kvůli špatnému zdraví spravoval své jihofrancouzské statky z Paříže, případně z rezidencí nedaleko hlavního města. Začal se zajímat o historii svých předků a jeho minstrel – ani on neudává své jméno – pro něj přeložil starý latinský text, který sledoval dějiny francouzských králů do roku 1214. K němu autor přidal několik dalších kapitol: jednalo se o překlad z právě dokončené druhé redakce encyklopedie *Speculum historiale* Vincenta z Beauvais. Tuto *Kroniku* minstrel Alfonse z Poitiers daroval svému pánovi v roce 1260.²¹

A co král? Na rozdíl od svého dědečka Filipa Augusta Ludvík IX. dobře pochopil, že kapetovská moc spočívá nejenom na královských

¹⁸ Gilette Labory: *Essai d'une histoire nationale – la chronique de l'anonyme de Chantilly-Vatican, Bibliothèque de l'École des Chartes* 148 (1990), s. 301–354.

¹⁹ Gabrielle Spiegel: *Romancing the Past. The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth-Century France*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1993.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*, s. 269 a 380, pozn. 1.

soudcích a správních úřednících, na francouzských baronech a biskupech, rytířích a královských městech, ale také na minulosti, jež se měla dát na odív všem Francouzům. Proto usnadnil Vincentovi z Beauvais bádání v různých knihovnách království. Proto nechal přeskupit královské hroby v bazilice Saint-Denis, aby své poddané přesvědčil o ideji, kterou si sám velmi hýčkal: o kontinuitě francouzského královského rodu, který vládne od počátků až do současnosti, byť ve třech různých „pokoleních“.²² Upřesněme nyní, jakou roli hráli Ludvík IX. a Filip III. při vzniku *Románu o králích*.

Primat dospěl téměř na konec svého úsilí. Pustil se do líčení vlády Filipa Augusta. Tu své vyprávění přerušil, aby připomněl poslušnost francouzských králů od prvního z nich, Faramonda. Jako posledního uvedl „krále Filipa, jenž vládne nyní, léta Páně MCCLXXIII“.²³ Poté přišel čas dlouhé panování Filipa Augusta zakončit. Došlo k tomu patrně v roce 1275 (s jistotou se nejednalo o rok 1274). Krásný rukopis, na němž Primat už několik let pracoval, byl konečně hotov. Opat v Saint-Denis jej daroval Filipovi Smělému. A aby toto gesto neupadlo v zapomnění, nechal ještě dříve, než králi rukopis předal, na posledním foliu vyhotovit nádhernou iluminaci. Je na ní sedící král Filip III., před ním na kolenou autor Primat předávající své dílo, za ním opat Matouš z Vendôme a dále tři mniši ze Saint-Denis. Ne sám Primat, ale celé opatství se rozhodlo krále tímto dílem obdarovat. Miniaturu doplňuje čtyřverší, které nedovoluje žádnou pochybnost, co je na scéně vypoodobněno: jedná se o dar Filipovi III. Smělému.

„Filipe, králi Francie, jenž jsi tak věhlasný,
předávám ti tento román o králích sepsaný francouzsky.
Pracoval na něm člověk, jenž se jmenuje Primat,
a nyní je, Bohu díky, dokončen a hotov.“²⁴

Gesto opata ze Saint-Denis, k němuž došlo kolem roku 1275, bylo zcela přirozené. V této době každý seriózní historik usiloval o to, aby

²² A. Erlande-Brandenburg: *Le roi est mort*, s. 81n.

²³ *Les Grandes chroniques de France*, ed. Jules Viard, Paris 1920-1953, VI, s. 139-141 [dále *Grandes chroniques*].

²⁴ Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève 782, fol. 326v; *Grandes chroniques*, VI, s. 375-376; B. Guenée: *Les Grandes chroniques de France. Le Roman aux roys (1274-1518)*, in: *Les lieux de Mémoire*, II: *La nation*, 1, ed. Pierre Nora, Paris 1986, s. 189-214, zde s. 189.

mu lidé věřili, a proto chtěl psát skutečné, „autentické“ dějiny. Jejich autenticitu garantovala určitá autorita. Historikové ze Saint-Denis, kteří měli již dlouho ambici vyprávět Francouzům pravdivě o minulosti jejich království, se snažili pro svá díla získat záštitu krále. Kolem roku 1200 sepsal Rigord na žádost opata ze Saint-Denis historii Filipa Augusta a své dílo pokorně věnoval nejkřesťanštějšímu králi „*ut sic demum per manum ipsius regis in publica veniret monumenta*“ – „aby se královou mocí stalo veřejnou památkou“.²⁵ Stejně tak věnovali kolem roku 1275 Matouš z Vendôme a Primat *Román o králích* Filipovi III., aby se stal autentickým spisem.

Kdo ale Primata požádal, aby ho vytvořil? On sám v prologu napsal pouze tolik, že se do práce pustil na žádost „muže, jemuž nechce a nemůže nic odmítnout“. Jules Viard v edici kroniky podotkl, že vyhotovení takového díla muselo zabrat mnoho let a že Ludvík IX. měl v oblibě historii. Proto došel k závěru, že tímto mužem byl s největší pravděpodobností míněn právě svatý Ludvík.²⁶ Tento názor, zdá se, od té doby nikdo nezpochybnil a já sám jsem byl jeho předním obhájcem.

Problém je v tom, že samotný prolog Primatovy kompilace je složen z částí pocházejících z jiných textů. Nejprve si odborníci všimli, že náš historik ze Saint-Denis opsal celé věty z prologu, kterým svůj spis uvedl minstrel Alfonse z Poitiers.²⁷ Když pak bylo objeveno dílo anonyma ze Chantilly, jeho rozbor ukázal, že Primat znal i tento starší text a převzal z něj mnohé pasáže. V prologu anonym napsal, že „nemůže odmítnout nic tomu, kdo jej o tuto rozsáhlou práci požádal“. Vzhledem k naprostému nezájmu o historii oním neznámým mužem nemohl být Filip August. Není jasné, který laický pán mohl anonyma ze Chantilly pobídnout.²⁸

Domnívám se, že anonym mohl být mnichem a touto větou označil svého opata. A stejně tak Primat, když tuto formulaci přebíral, mohl mít jednoduše na mysli opata svého kláštera. Osobnost Matouše z Vendôme,

²⁵ *Œuvres de Rigord et de Guillaume Le Breton, historiens de Philippe Auguste*, ed. H. François Delaborde, Paris 1882, s. 5; Bernard Guenée, *Politique et histoire au Moyen Âge. Recueil d'articles sur l'histoire politique et l'historiographie médiévale (1956–1981)*, Paris 1981, s. 273.

²⁶ *Grandes chroniques*, I, s. xix–xxii a dále s. 1, pozn. 1.

²⁷ Natalis de Wailly: *Examen de quelques questions relatives à l'origine des Chroniques de Saint-Denis*, Paris 1847.

²⁸ G. Labory: *Essai d'une histoire nationale*, s. 302, 303; G. Spiegel: *Romancing the Past*, s. 287 a 387, pozn. 86.